

ДРАГО ЋУПИЋ
(Београд)

РЕФЛЕКСИ ПОЛУГЛАСА У ГОВОРУ ПЛАВСКО-ГУСИЊСКЕ ЗОНЕ

Плавско-гусињску говорну зону карактерише неколико особености, међу којима је и рефлекс полугласника реда *ä*. Овдје је ријеч о том гласу, изворног и секундарног карактера.

Кључне ријечи и изрази: плавско-гусињска говорна зона, полуглас.

Под плавско-гусињском говорном зоном подразумевају се говори Плава и Гусиња (на сјевероистоку Црне Горе) и околних села. Не може се у потпуности говорити о језичкој компактности ове зоне, јер се ради о становништву двију конфесија (православних и муслимана), као и о различитом поријеклу становништва (већини су преци из Куча, али и из других крајева Црне Горе и Васојевића), па су на том подручју измијешани различити говорни типови, а уз то, и албански језик из сусједства је извршио извјестан утицај, особито на фонетизам говора. Међутим, када је ријеч о рефлексима полугласа, скоро да се може говорити о компактности говора зоне у цјелини, јер је мијешање становништва на неки начин нивелисало изговор овог некадашњег гласа, а истовремено је утицало и на етимолошко *a*, па се и оно катакада рефлектује као *ä*.¹

Вокалска шема на овом подручју тако је добила сљедећу структуру:

$$\begin{array}{ccc} \text{и} & & \text{у} \\ \text{е} & & \text{о} \\ & \text{ä} & \text{а} + \text{р} \end{array}$$

Свака јединица из шеме може бити дуга и кратка, акцентована или ван акцента.

Етимолошко *a* у неким позицијама је добило другачију вриједност управо утицајем рефлекса полугласа, премда најчешће задржава

¹ У дијалектолошкој литератури овај глас се различито биљежи: *a^c*, *ä*, *ь^c*, *ь^a*, *a* и слично.

своју артикулациону вриједност: *млâд*, *жâлôс*, *мâјка*, *âкшам*, *лôква*, *мâрва*, *рâме*, *хршењаџа/ршењаџа* 'кичма', *ѵрâсâд* и сл. Понекад прелази у глас који је овдје добијен рефлексом полугласа (о чему в. даље) или у у: *ку 'ка'* (предлог) — *Ај ку кѵћи*, а некада се лабијализује: *мâџча* 'потковица, плоча', *гâчê* (дакле, под дугим силазним акцентом).

У литератури је већ речено да је рефлекс полугласника на подручју Гусиња и дијела Васојевића² глас артикулације отвореног *e*. На цијелом овом подручју такав рефлекс полугласа је, како рекосмо, имао утицаја и на артикулацију изворног, етимолошког *a* — не увијек, па се наилази на глас *â* аналошког карактера. То ће се видјети из грађе.

1. *â* од полугласника:

1.1. у иницијалном слогу: *вâс*, *сâв*, *сâн*, *шâвови*, *ѵâс*, *дâн*, *дâнâ*, *шâс*, *шâшиџа*, *снâха/снâа*, *снââ*, *нâћве*, *бâчва/бâчва*, *дâска/дâска*, *зâвâ/зâвâ*, *шâ/шâј*, *сâсвијем/сâсвијем*, *мâкни*, *сâмнê* 'сване' (3. лице јд. сад. вр.), *сâмнê*, *врâчи* (Врâчи онâ кôзâ), *сâш* 'сада'.

1.2. на унутрашњем или финалном слогу:

1.2.1. код именица: *мôзâк/мôзâк*, *чêшâл'/чêшâљ*, *нôкâш/нôшâк*, *лâкâш/лâкâш/лâшâк/лâшâк*, *мôмâк/мôмâк*, *вôсâк/вôсâк*, *òшâџ/òшâџ*, *лôвâџ/лôвâџ*, *синôвâџ/синôвâџ*, *свêкâр*, *кîмâк/кîмâџ*, *нôвâџ/нôвâџ/нôвâџ*, *нôвâџâ*, *ѵâшâк*, *јêчâм*, *òвâс*, *удôвâџ/удôвâџ/удôвâџ*, *оѵâнак*, *оѵâнка*, *ѵодрѵчâк* 'доручак', *ѵûнâџ*, *јûнâџ*, *крмâк*, *јâрâџ*, *врâбâџ*, *врâбâџâ*, *шôчâк*, *ѵâйâр*, *кôлâџ*, *кôлâџâ/кôлчêвâ*, *жâлâџ*, *конôйâџ*, *конôйâџâ*, *чвôрâк*, *комâрâџ*, *ѵâнâџ*, *кл'ѵцавâџ/к'ѵцавâџ* 'дјетлић', *змîчâк* 'гуштер', *вицêнâџ/винаџ*,³ *ѵицêсâк/ѵисâк*, *бôсил'âк/бôсиљâк*, *удôвâџ*, *квâсâџ*, *л'исâџ/лисâџ*, *Вел'ѵгдâн* 'Ускрс', *окшôмбâр*, *новêмбâр*, *децêмбâр* итд.;

1.2.2. код замјеница: *шâкâф*, *онâкâф*, *нêкакâф*;

² Уп. П. Ђорђић, *Биљешке о гусињском говору*, Извештај о раду Задужбине Луке Ђеловића Требињца, београдског трговца, у години 1933, Београд, 1934, 183; М. Стевановић, *Источноцрногорски дијалекти*, Библиотека ЈФ, књ. 5, Београд, 1935, 6–19 (примјери, којих је много, најалост, нијесу лоцирани, тако да се само за неке може одредити одакле су, али се види да рефлекс *â* није карактеристичан за већину васојевићких села; у Кучима и Братоножићима је редован); Рада Стијовић, *Неке црпје говора Васојевића*, О српским народним говорима, Деспотовац, 1997, 241–243. У раду о полугласу А. Младеновића и Д. Петровић (уп. *О судбини полугласника у неким зетским говорима и сјоменицима с осврћом на ѵризренско-шимочку ситуацију*, Годишњак ФФ у Новом Саду, XVIII/1, Н. Сад, 1975, 139–155) не говоре о овом подручју.

³ Икавски облици се односе на говор муслиманског становништва, код којег је дуго јат дало и.

1.2.3. код придјева: *ш̄ан̄ак, гл̄ад̄ан/гл̄ад̄ан/г̄лад̄ан/г̄лад̄ан, р̄ав̄ан, н̄ей̄окре̄ш̄ан, н̄из̄ак/н̄ис̄ак, сл̄ад̄ак/сл̄аш̄ак/сл̄ад̄ак/сл̄аш̄ак, рӣц̄ед̄ак/рӣд̄ак, шӣц̄ес̄ан/шӣс̄ан;*

1.2.4. у Гпл именица: *д̄ч̄ев̄а, д̄р̄а̄х̄а̄/ор̄а̄, р̄а̄ш̄ов̄а, к̄о̄к̄о̄ш̄а̄, з̄ӣд̄ов̄а, кр̄ӯш̄а̄к̄а, г̄ӯс̄а̄к̄а, к̄о̄ко̄ш̄а̄к̄а, ђ̄ев̄о̄ј̄а̄к̄а, н̄е̄ђ̄ел̄'а̄/н̄е̄ђ̄ел̄'а̄, н̄е̄ђ̄ел̄'а̄,⁴ с̄ӣӣц̄а, м̄а̄ч̄а̄к̄а, ж̄ен̄а, д̄е̄б̄ал̄а, г̄ӯс̄ал̄а, г̄а̄ћ̄а, к̄о̄л̄а, н̄а̄ћ̄а̄в̄а, ј̄а̄с̄ал̄а, ӣо̄л̄'а̄/ӣо̄л̄'а̄, с̄ел̄а;⁵*

1.2.5. код бројева: *ј̄ед̄ан, с̄ед̄ам, д̄с̄ам, ӣе с̄ӣд̄о̄ш̄ӣн̄а, ӣеш̄ ӣљ̄а-д̄а̄/ӣл̄'ад̄а;*

1.2.6. код глагола: *с̄ам̄н̄е̄/с̄ам̄ӣњ̄е̄ 'сване/свиће', м̄ак̄ни, в̄р̄а̄ч̄ӣ, ј̄е̄с̄ам/ј̄ес̄ам;*

1.2.7. код прилога: *о̄в̄ђ̄ен̄ак/о̄в̄д̄ен̄ак, св̄ӯђ̄ак/св̄ӯђ̄аке, д̄о̄д̄ма̄х̄/д̄о̄д̄ма̄, д̄ан̄ас̄/д̄ан̄ас̄, н̄о̄ћ̄ас̄/н̄о̄ћ̄ас̄, с̄а̄ӣӣ 'сад', д̄н̄д̄ар̄/д̄н̄д̄ар̄ак, о̄но̄м̄а̄д̄н̄е̄.*

Финално *a* у радном глаголомском придјеву (од *-ао*) назализује се, па имамо: *с̄ӣш̄а̄⁶, сл̄'ег̄а̄⁶, изл̄'ег̄а̄⁶, оз̄е̄б̄а̄⁶, в̄ӯк̄а̄⁶*. Аналогно томе је и *др̄х̄ӣа̄⁶* и *даров̄а̄⁶*, као и код неких прилога за мјесто: *д̄о̄д̄ла̄⁶/д̄о̄д̄ла̄⁶, д̄о̄д̄ла̄⁶/д̄о̄д̄ла̄⁶, о̄ӣл̄'а̄⁶, ӣскл̄'а̄⁶*.

2. *а* секундарно:

2.1. у номинативу синг. код именица: *б̄а̄ј̄р̄а̄к̄/б̄ар̄ј̄а̄к, гл̄ав̄а̄/гл̄ав̄а̄, л̄е̄ћ̄а̄/л̄е̄ћ̄а̄, к̄ӣш̄а̄, м̄а̄ч̄ка, ӣа̄ш̄ка, з̄о̄ра̄* итд.;

2.2. у осталим падежима: ДИЛ — *г̄ӯс̄к̄а̄м̄а̄, м̄а̄с̄к̄а̄м̄а̄, ж̄ен̄а̄м̄а̄, г̄а̄ћ̄а̄м̄а̄, ч̄ел̄'ад̄има/ч̄ел̄'ад̄ма/ч̄ел̄'ад̄има/ч̄ел̄'ад̄ма;*

2.3. код придјева: *ј̄а̄м̄ӯж̄н̄а̄, м̄е̄к̄ӣа̄, л̄'е̄й̄ч̄а̄/љ̄е̄й̄ч̄а̄ 'љепша', ц̄р̄н̄а̄, д̄е̄б̄л̄'а̄/д̄е̄б̄л̄'а̄, гл̄ад̄ӣа̄, сл̄ад̄ӣа̄, кр̄в̄а̄ва/кр̄в̄а̄в̄а (неодр./одр.), д̄ӯгач̄ка̄/д̄угач̄ка̄, д̄ӯж̄а̄; р̄ав̄н̄а̄/р̄ав̄н̄а̄ (али и: *р̄ав̄на̄/р̄ав̄на̄*);*

2.4. код глагола: *з̄ӣц̄ев̄а̄/з̄ӣв̄а̄, с̄нӣц̄ев̄а̄/с̄нӣв̄а̄, в̄ј̄ен̄ч̄а̄на, м̄ӣр̄ӣс̄ал̄а, к̄а̄ж̄ӯ, ӣо̄с̄а̄ӣӣ 'сисати' итд.*

⁴ Код муслимана је чест сквизам: *д̄е̄ше* (поред *д̄ӣше/дӣц̄е̄ше/д̄ӣц̄е̄ше*), *д̄е̄ца* (поред *ћ̄е̄ца*) и сл.

⁵ У вези са овим примјерима подсећам на констатацију П. Ивића: „Изгледа, међутим, да је у штокавштини, бар у неким положајима, дуги крајњи полуглас у генитиву множине именица наставио да живи и у изговору“ (Д. Брозовић, П. Ивић, *Језик, српскохрватски/хрватскосрпски, хрватски или српски*, сепарат из Енциклопедије Југославије, Загреб, 1988, 8).

⁶ Ову појаву биљежи и Павле Ивић у својој *Дијалектологији*, гдје каже да се она среће „у неким деловима источне Црне Горе дуж албанске границе“ (П. Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штиокавско наречје*, Матица српска, Нови Сад, 1985, 160). Он тамо каже да се слична појава, „додуше без доследности“, јавља и „код вокала *и* у истом положају: *овӣ⁶, пријател̄'скӣ⁶*“. У мојој грађи из плавско-гусињске области оваквих примјера нема.

Код бројева од 11 до 19 група *-ae-* сажима се у *ā*: *īrīnās*, *īrīnāsīoro*, *deveīnās*, *deveīnāsīoro* и сл.

Иако то у примјерима нијесмо свуда назначили, у облицима који се завршавају дугим *ā* тај вокал је у извјесном степену увијек назализован, истина — не у мјери како смо то показали на примјерима у радном глаголском придјеву м. рода и код неких прилога за мјесто. Тако се осјећа извјесна назализација и у Гпл типа: *жѣнā̃/жѣнā̃н*, *мā̃чā̃кā̃* и сл., али таква назализација није досљедна.

У случајевима гдје је финална секвенца *-ao* у маск. радног глаголског придјева акцентована кратким силазним акцентом — назализације нема, па та секвенца има вриједност *-āo* (*ишāo* и сл.). У глагола гдје је акценат на основи финална секвенца или остаје *-ao*, или се пак вокал *a* из ње назализује: *л'ѣгаo* и *л'ѣгā̃*. Секвенца *-ao* од полугласа + *o* најчешће се назализује: *ишā̃*, *ошйшā̃*, *сшйшā̃*, *дшгā̃*, *шoсѣкā̃*, *шoкшсā̃*, *изл'ѣгā̃*, *озѣбā̃*, *вукā̃*, а одатле и: *дрхшйā̃*, *даровā̃*.

Ова појава није изоглоса ове вриједности полугласника, него је донесена из Куча, и захватила је и стариначко становништво, које је умјесто полугласа имало *a*, као и у већини сусједних васојевићких села.

Треба напоменути да у овој говорној зони нема редукције полугласника, већ он увијек има вриједност или *a* или *ā*, врло ријетко *e* (*нашрѣдек*, *вдсек* и сл.).

Такође треба напоменути да нема утврђене законитости када ће се јавити *ā* а када *a*, када ће се финално *ā* назализовати а када неће, тако да се не може претпоставити ни шта ће будући језички развој на овом подручју дати као рефлекс(е) полугласника.